

Л.С. Дубчак
(Національний педагогічний університет імені
М.П. Драгоманова)

Освітні заклади як суб'єкти ранньої профілактики зло- чинності неповнолітніх

Ключові слова: *злочинність неповнолітніх, рання профілактика, готовність до виховної діяльності, правове виховання дітей.*

Центр тяжіння у попередженні злочинності неповнолітніх переноситься на ранню профілактику, оскільки за правильної організації вона більш ефективна й економічна в порівнянні з іншими рівнями профілактичної діяльності, і спрямована на попередження чи викорінення відносно слабких антисуспільних змін особистості неповнолітніх, які ще не стали стійкими.

Питання профілактики злочинності неповнолітніх було і залишається предметом вивчення й дослідження багатьох науковців, проте основну увагу вони, як правило, приділяють профілактичній діяльності спеціалізованих суб'єктів профілактики злочинності, а неспеціалізовані суб'єкти, в тому числі навчально-виховні заклади, нерідко залишаюся поза їх увагою або ж їх значення мінімізується. Саме тому виникла необхідність проаналізувати основні шляхи ранньопрофілактичної діяльності, що здійснюється навчально-виховними закладами з метою попередження злочинності неповнолітніх та її фонових явищ і виробити рекомендації щодо покращення ефективності виховної роботи з дітьми та молоддю.

Як відзначав Г.А. Аванесов, в профілактичній діяльності з конкретною людиною важливо не згаяти час. Саме

на ранній стадії, поки особистість ще не набула стійких поглядів і звичок, досягнення успіху може бути найлегшим [1, 109].

Рання профілактика злочинності неповнолітніх, в першу чергу, є цілеспрямованою виховною роботою [2, 83]. Отже, перш за все, вона пов'язана з педагогізацією різноманітних сфер впливу на підлітка, забезпеченням і відновленням нормальних умов його життя, тобто, з належним суспільним вихованням.

Зважаючи на методологічний постулат про те, що недооцінка аналізу детермінант будь-якого явища може призвести до вульгарного, звуженого, достатньо формального його розуміння, вважаємо, що результативність профілактики протиправної поведінки неповнолітніх залежить як від готовності педагогів до виконання профілактично-виховних завдань, так і від комплексного та всебічного дослідження і здійснення шляхів такої профілактики.

Стан готовності є первинною фундаментальною умовою успішного виконання будь-якої діяльності. На сучасному етапі розвитку теорії готовності особистості до діяльності відсутня єдина точка зору на її визначення. Найчастіше зустрічаються підходи, в яких готовність

розглядається як стан (М. Дяченко, Е. Ільїн, М. Левітов, Д. Мехіладзе, І. Назімов, Л. Нерсисян, В. Пушкін, В. Ядов), як якість особистості (Є. Павлютенков, К. Платонов, В. Серіков, Е. Федорчук, В. Шадріков), як комплекс здібностей (Б. Ананьєв, С. Рубінштейн), як синтез певних особистісних якостей (С. Дибін, В. Крутецький, В. Ширинський), як системне особистісне утворення (С. Васильєва, А. Веденов, М. Дяченко).

Професійно-педагогічна готовність педагога до профілактики протиправної поведінки вихованців є складовою готовності до виконання конкретних видів робіт педагога-вихователя. Таку готовність розглядаємо як інтегративну властивість особистості педагога, що характеризується наявністю у суб'єкта профілактичного впливу відповідної морально-психологічної позиції, яка інтегрує професійний інтерес, виробничий обов'язок, принципову професійну оцінку існуючих форм протиправної поведінки та стимулює потребу власного пошуку навчально-виховних шляхів педагогічної профілактики протиправної поведінки неповнолітніх на основі набутих знань і практичного досвіду.

Розглянемо найважливіші напрями профілактично-виховної роботи закладів освіти.

1. Нейтралізація (послаблення) негативного впливу на неповнолітніх сім'ї та вулиці.

Негативні компоненти родинних стосунків часто виступають тим "наріжним каменем, з якого починається злочинний шлях неповнолітнього" [3, 80].

Факторами, які безпосередньо пов'язані з протиправною поведінкою неповнолітнього є пияцтво, алкоголізм і наркоманія дорослих, часто у поєднанні зі спробами втягнення у це неповнолітнього; аморальний спосіб життя батьків, їх статева розбещеність; постійні конфлікти, які виливаються у сварки, скандали та бійки; протиправні погляди дорослих членів сім'ї, скоєння ними злочинів

та інших правопорушень, негативний вплив судимих осіб; емоційне відчуження дитини батьками; байдуже ставлення дорослих до виховання і поведінки, до майбутнього дитини. Ці фактори часто приводять дитину на вулицю. Так, на профілактичному обліку служб у справах неповнолітніх зараз в Україні перебуває понад 129 тис. підлітків, які бродяжать та жебракують, схильні до правопорушень, вживають наркотичні речовини та алкогольні напої тощо.

Система ранньопрофілактичних впливів в школі покликана сприяти формуванню у дітей та молоді, які знаходяться в несприятливих умовах чи у яких безпосередньо виявляються ознаки дезадаптації, внутрішніх механізмів саморегуляції і способів внутрішнього контролю, які замінюють примусове виховання. Як свідчать дослідження, примусове виховання ефективне лише до тих пір, поки діє контроль. Зменшення чи відсутність контролю призводять до рецидиву поведінки, яка відповідає потребам та інтересам індивіда. З урахуванням цього, особливої уваги потребує перетворення суспільних вимог у власні переконання неповнолітніх шляхом самовиховання. І.П. Павлов писав, що в особистості людини ніщо не залишається незмінним, людину можна змінити на краще, тільки необхідно створити для цього відповідні умови [4, 453].

Можливості виховання "важкої" дитини залежать від того, як довго вона перебувала у несприятливих умовах, від стійкості її помилкових поглядів і переконань, негативних звичок. Якщо ці якості не закріпилися, не стали звичними в поведінці, їх відносно легко усунути з допомогою виховного впливу педагога.

Педагог повинен вміти корегувати виховні впливи, зокрема, виходячи з певного критерію, визначати рівень вихованості підлітка на кожному етапі його виховання, вміти визначати нові завдання і намічати їхнє розв'язання... [5, 4]. Адже дійсно, при здійсненні профілактичної

роботи роль школи полягає не лише в тому, щоб привити учням позитивні начала, але й в тому, щоб в необхідних випадках нейтралізувати негативний вплив неблагополучної сімейної обстановки, яка сприяє моральній деформації особистості підлітка, оздоровити умови життя і виховання дитини.

2. В справі профілактики дезадаптивної, дозлочинної, передзлочинної та злочинної поведінки неповнолітніх велике значення має *взаємодія сім'ї і навчально-виховного закладу*.

Для досягнення поставлених цілей бажано опанування дорослими членами сім'ї основами спеціальних знань, умінь і навичками, необхідними для правильної побудови і здійснення виховання дітей у сім'ї, встановлення і розвитку відносин взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємодопомоги між старшими і молодшими членами сім'ї. Педагогу важливо знати дійсну картину життя кожної сім'ї та наявний стан психолого-педагогічної підготовки батьків до виконання виховних, в тому числі, і профілактичних завдань. Інакше кажучи, необхідна своєрідна інвентаризація проблем, які найбільш зачіпають інтереси дитини в сім'ї.

Для порозуміння і досягнення профілактично-виховних завдань, педагог повинен вміти встановлювати з членами сім'ї певний тип взаємин, в основу якого мають бути покладені такі положення:

- виявлення позитивного ставлення до дитини;
- наступне положення має бути виражене словами “але мене турбує...”;
- виявлення і аналіз причин, які спричинили конкретні негативні прояви в поведінці дитини;
- вибір найбільш ефективних засобів виховного впливу;
- вироблення єдиного стилю і тону, педагогічний такт.

Ці п'ять елементів взаємодії педагога і батьків поступово змінюють тональність спілкування, роблять його більш

продуктивним, поступово ведуть до гармонії у межах педагогічного трикутника “дитина-батьки-педагог”.

3. Ідея виховання через колектив — не нова, але сьогодні вона потребує серйозного перегляду, уточнення позицій. Водночас, її положення про подвійну природу колективу як організації і психологічної спільноти та ставлення до колективу як до інструмента виховання особистості актуальні і сьогодні.

Відомо, що не будь-яка дитяча група стає колективом, але позиція педагога як вихователя повинна полягати в тому, щоб така можливість завжди існувала, і це створює додаткові ресурси для виховання особистості школяра.

Колектив впливає чи не впливає на особистість в залежності від рівня свого розвитку, і чим цей рівень вищий — тим більш цілеспрямований й багатогранний вплив колективу. Зауважимо, що кожна конкретна особистість теж впливає на колектив, і сила та характер такого впливу визначаються взаєминами дитини з педагогами і членами учнівського чи студентського колективу. Дослідження Н. Селіванової підтверджують, що більше 90% підлітків-правопорушників мали в школі дуже низький статус, були в своїх класах в ізоляції [6, 164].

Колектив — це педагогічна цінність, але він повинен бути не самоціллю, а лише інструментом розвитку дитини. Завдання педагога полягає в тому, щоб створити в класі чи групі належну морально-психологічну атмосферу, яка б стала запорукою успіху в навчанні та вихованні.

4. Посилення пізнавальних інтересів школярів та студентів.

Навчальна праця є основним видом діяльності школяра (і студента, як правило, теж). Школа повинна зважати на те, що переважна більшість правопорушників — це учні, які не мали або втратили інтерес до навчання. “Найстрашніше горе, — писав В.Сухомлинський, — горе для сім'ї, горе для школи, горе для суспіль-

ства, якщо молодій людині не хочеться знати! Небажання знати — це символічні грати, якими людина закриває від себе безмежне небо. Замість символічних згодом можуть з'явитися справжні” [7, 364].

Цікавими є результати анонімного анкетування підлітків (учнів 7-9 класів), які перебували на обліку в міліції в одному з районів м. Києва:

1. Твоє ставлення до навчання: без зацікавленості — 25%; хотів би навчатися, але важко — 36%; навчаюся з повагою — 19%; зовсім байдуже — 72%; з презирством — 5%; багато предметів, які не мають ніякого значення — 18%.

2. Чому тобі важко навчатися? (Не розумію, що від мене хоче вчитель — 6%; не розумію навчального матеріалу — 34%; взагалі не хочу вчитися — 10%; не хочу вчитися, бо вчителі не вірять, що я можу одержати хорошу оцінку — 50%).

3. При якій умові ти можеш покращити успішність? (Потрібна допомога вчителя — 25%; коли мене почнуть помічати на уроках і ставитись, як до всіх — 20%; необхідні додаткові заняття — 30%; вчителі мають стати добрішими і справедливішими — 20%; коли на уроках стане цікавіше — 5%).

4. Що ти робиш, коли на уроках нецікаво? (Заважаю проводити урок — 37%; читаю якусь книгу — 5%; малюю — 3%; намагаюся розсердити вчителя — 20%; роздивляюся листівки, марки, малюнки — 10%; прогулюю — 25%).

5. Що ти робиш після уроків? (Виконую домашнє завдання — 8%; ходжу на заняття гуртка чи у спортивну секцію — 4%; гуляю на вулиці з друзями — 60%; відвідую додаткові заняття — 2%; працюю і заробляю гроші — 3%).

6. Коли ти втратив (-ла) інтерес до навчання? 2-3 клас — 2%; 4-5 клас — 50%; 6 клас — 30%; 7 клас — 15%; 8 клас — 3%) [8, 114].

Результати анкетування свідчать про те, що на межі 10-12 років (5-6 клас) у школярів поступово зникає інтерес до

навчання і воно стає для них примусом. На цій основі починає зароджуватися відчуженість та неприязнь до вчителя і школи загалом. Незабаром такі учні стають в класі зайвими, проявляють озлобленість, брехливість, впертість, грубість і боротися за їх долю, стати їх помічником і порадиником хоче і здатен не кожен вчитель.

Засобом можливого вирішення цієї проблеми вважаємо класи педагогічної підтримки, досвід організації та діяльності яких був схвалений як Академією педагогічних наук України, так і Міністерством освіти і науки України. В цих класах реалізується найважливіша психологічна основа гуманізації школи, коли на перший план виходять доступність знань і творчість вчителя: зняття страху з душі дитини, її розкутість та свобода, віра в свої сили, оцінка дитини як повноцінної і здібної до творчості серйозної особистості. Традиційний урок для класу педагогічної підтримки не підходить, тому, в першу чергу, змінюється технологія уроку з акцентом на індивідуалізацію навчання.

Подібні класи успішно функціонують в м. Харкові (ЗОШ № 121), м. Полтаві (ЗОШ № 31) тощо. Вже через рік-півтора учні “вирівнювалися”, більшості з них вдалося позбутися відчуття безсилля, дискомфорту та невдоволення собою, з'явилася віра у власні сили і перемогу над труднощами. Як наслідок, знизилася кількість невстигаючих учнів, попереджено невинуватий відсів зі школи, бродяжництво, прогули та інші відхилення в поведінці, правопорушення.

5. Розвиток особистості проходить в діяльності, тому генеральним принципом виховання є *організація позитивно спрямованої діяльності “важкої” дитини*. Доцільно залучати таких дітей до участі в роботі гуртків, спортивних секцій, органів учнівського та студентського самоврядування.

Дозвілля — важлива сфера життєдіяльності людини. Форми і зміст

проведення дозвілля у кожного різні: у когось більш різноманітні, широкі, нестійкі, у когось, навпаки, стійкі, традиційні та вузькі. Виступаючи як комплексні показники, вони дозволяють не лише судити про культурний рівень окремого індивіда, але й достатньо глибоко охоплювати той комплекс соціальних факторів і соціальнопсихологічних процесів, які позитивно чи негативно впливають на особистість, що формується, в тому числі, й обумовлювати, в деяких випадках, асоціальну і протиправну поведінку як конкретної особи, так і групи осіб.

Підкреслимо, що ситуація в країні суттєво впливає на стан діяльності закладів освіти, культури, спорту тощо, які надають молоді позашкільну освіту за інтересами, вимагає їх реформування відповідно до державного замовлення, зацікавленості та попиту дітей, батьків і громадськості.

Організація дозвілля молоді повинна забезпечувати діяльність гуртків та секцій, де б підлітки і молодь після чи до занять могли б з користю провести час (наприклад, спортивні секції з баскетболу, футболу, плавання, комп'ютерні класи, курси іноземних мов, факультативи з обраної спеціальності).

Вважаємо, що державі і, безумовно, самим педагогам потрібно активно залучати молодь до соціально корисних форм організації дозвілля.

6. Профорієнтаційна робота серед старшокласників.

Готовність старшокласників до свідомого та обґрунтованого вибору майбутньої професії — складне системне утворення, яке має власну структуру і піддається цілеспрямованому формуванню.

Профорієнтаційна робота серед старшокласників має важливе значення для профілактики злочинності неповнолітніх та її фонових явищ, бо свідомий вибір майбутньої професії стимулює суспільно корисну працю індивіда і перешкоджає певною мірою втягненню його в протиправну діяльність, в зловживання

наркотичними речовинами, алкоголем, заняттям проституцією. Водночас безробіття, розміри якого до цього часу залишаються значними, може стати детермінантою протиправної, злочинної поведінки молоді, навіть причиною самогубства.

7. Глибоке вивчення індивідуально-психологічних та вікових особливостей неповнолітніх правопорушників та їх найближчого соціального оточення — важлива складова та одна з найважливіших передумов ефективності профілактики злочинності неповнолітніх.

Здійснюючи вивчення особистості в процесі психологічного дослідження, педагогу необхідно враховувати загальні закономірності типологічного розвитку людини. Це, насамперед, стосується вікових особливостей, які зумовлені конкретно-історичними умовами, в яких розвивалася людина, спадковістю і деякою мірою, характером виховання, особливостями діяльності та спілкування індивіда.

Часто педагоги не враховують, що перехід від одного періоду розвитку до іншого може проходити спокійно, плавно, але нерідко він характеризується кризами, які називаються кризами вікового розвитку. Тому і батьки, і вчителі повинні бути добре обізнаними з особливостями таких критичних періодів і бути з дітьми особливо тактовними, доброзичливими та терплячими.

8. Контакт вихованця з педагогом.

Переважає більшість “важких” дітей конфліктує з окремими вчителями, зриває уроки, проявляє недобррозичливість та грубість. Без глибокого внутрішнього контакту між педагогом та вихованцем регулювання подібних ситуацій неможливе. Вміння встановлювати з учнем психологічний контакт — важлива умова ефективності виховного впливу. І навпаки, його відсутність є, на думку педагогів, найбільшим недоліком в їх роботі.

Важлива якість особистості педагога — його моральна чистота. Учні швидко

фіксують його найменші промахи, тому робота з “важкими” дітьми вимагає від педагога високої загальної культури, знань. Широкий культурний світогляд дає можливість творчо підійти до вирішення проблемних ситуацій, шукати нові, ефективні методи і прийоми виховної роботи, уникати встановлених шаблонів, графаретів.

9. Правове виховання неповнолітніх.

Потреба у формуванні правової культури підростаючого покоління викликається тим, що майбутні фахівці різних рівнів уже сьогодні мають добре знати свої права і обов’язки, додержуватися правових і моральних норм, не припускати правопорушень. Такого стану можна досягти за умови цілеспрямованого, систематичного та добре організованого правового виховання, формування нової правосвідомості молоді, розвитку її правового світогляду, системи правових знань, навичок правомірної поведінки, потреби керуватися правовими нормами у повсякденному житті.

Правові знання дозволяють учневі співвідносити власні вчинки і поведінку своїх товаришів із загальноприйнятими нормами та свідомо вносити в ці вчинки і поведінку потрібні корективи, проявляти певні вольові зусилля для досягнення адекватності своєї поведінки, а також поведінки своїх товаришів цим нормам. Разом з тим, необхідно підкреслити, що вплив правових знань на поведінку людини не можна перебільшувати. Індивід може добре знати певні норми права і наслідки, які наступають за їх порушення, але він все ж таки може й порушувати ці норми, вважаючи, що невиконання їх у кожному конкретному випадку чимось виправдане.

Така невідповідність пов’язана, очевидно, з тим, що формування оціночної функції правосвідомості, яка включає в себе формування відповідних правових понять, уявлень, почуттів, — процес складний, тривалий і суперечливий. Тому в тих випадках, коли правові знання у

школярів не стали особисто значимі, у них і не складаються переконання в правильності деяких вимог закону, в необхідності їх дотримання. Виконання моральних і правових норм такими неповнолітніми буде залежати значною мірою від навколишньої обстановки, тобто від обстановки в школі і зусиль педагога.

Неперспективним у правовому вихованні є шлях, коли шкільну молодь “страшать законом”, надають перевагу ознайомленню із правовими заборонами і санкціями. У процесі правового виховання в учнів треба сформувати свідоме, засноване на переконанні виконання вимог закону, яке не залежить від зовнішнього соціального контролю, від випадкових факторів і впливів мікросередовища.

Отже, для подолання важковихованості та профілактики злочинності неповнолітніх педагогам необхідно налагодити тісний контакт з батьками, а також з психологами, правоохоронними органами, громадськістю. Вони повинні виробити правильні форми поведінки у ставленні до важковиховуваної дитини, організувати навчально-виховний процес з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей учнів (студентів), знайти оптимальні засоби включення дитини у життя учнівського чи студентського колективу, виховати в дітей впевненість в собі, своїх можливостях, змінюючи при цьому ставлення дитини до навчання (учень, студент сам візьме участь у постановці мети, усвідомленні умов та шляхів її досягнення), створити умови для відчуття вихованцем успіху і пов’язаних з ним позитивних емоцій, тобто, шкільне та вузівське середовище повинно забезпечити можливості вільного волевиявлення дитини.

Викорінення недоброго, негативного без наповнення хорошим, позитивним — процес, що приречений на невдачу, бесплідний, тому цей постулат повинен бути на озброєнні у кожного вчителя та

викладача, бо тільки так будуть зроблені дієві кроки в подоланні важковихованості, що, в свою чергу, буде сприяти профілактиці злочинності неповнолітніх та її фонових явищ.

Список літератури:

1. *Аванесов Г.Я.* Криминология и социальная профилактика. — М.: Акад. МВД СССР, 1980.
2. *Миньковский Г.М., Тузов А.Г.* Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних. — К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1987.
3. *Шестаков Д.А.* Семейная криминология: семья, конфликт, преступление. — СПб.: СПб. ун-т, 1996.
4. *Павлов И.П.* Полное собрание сочинений. — М.-Л.: Изд-во СССР, 1949. — Т. 3.
5. *Фіцула М.М.* Педагогічні проблеми перевиховання учнів. — К.: Радянська школа, 1981.
6. *Селиванова Н.* Коллектив в современной школе: нужен ли он? // Народное образование. — 2004. — № 2.
7. *Сухомлинський В.О.* Вибрані твори. В 5-ти томах. — Т. 4. Виховання і самовиховання.
8. *Оржеховська В.М.* Профілактика провпорушень серед неповнолітніх: Навч.-метод. посібник. - К.: ВіАн, 1996.

РЕЗЮМЕ

Автор статьи рассматривает основные пути ранней профилактической деятельности учебно-воспитательных заведений с целью предупреждения преступности несовершеннолетних и ее фоновых явлений и дает рекомендации относительно усовершенствования воспитательной работы с детьми и молодежью в современной образовательной среде.

SUMMARY

The author of clause considers the basic ways of early preventive activity of teaching and educational institutions with the purpose of the prevention of criminality of minors and its background phenomena and gives the recommendation concerning improvement of educational work with children and youth in the modern educational environment.

Рекомендовано кафедрою кримінального та адміністративного права

Подано 02.06.2006